

Batum Göçmenleri (1914-1930)

Zehra Arslan*

Öz

Batum'un Berlin Kongresi'nde Rusya'ya bırakılmasının ardından bu bölgeden Anadolu'ya doğru kitlesel göç hareketleri olmuştur. Batum'dan Anadolu'ya yapılan göçler, I. Dünya Savaşı, Milli Mücadele Dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında da devam etmiştir. Batum ve civarından gelen göçmenlerin yerleşme talepleri gerek Osmanlı gerekse TBMM hükümetleri tarafından genellikle olumlu karşılanmıştır. Türkiye'ye gelerek Anadolu'nun değişik vilayet, kaza ve nahiyelerinde iskân ettirilen göçmenlere konut ve araziler verilerek gerekli şartları yerine getirenlere, vatandaşlık hakkı tanınmıştır. Bu çalışmada, arşiv belgelerindeki örnekler ışığında, I. Dünya Savaşı, Osmanlı, Milli Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Batum'dan Türkiye'ye gelen göçmenlerin durumu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Batum, Rusya, Gürcistan, Türkiye, I. Dünya Savaşı, göçmen, iskân

Giriş

14 Eylül 1829 tarihli Edirne Antlaşması ile Çıldır ve Ahıska'nın Rusya'ya bırakılması sonucunda bu bölgelerden Anadolu'ya doğru göçler olmuştur. Kafkasya'dan Osmanlı ülkesine yapılan göçler, siyasi ve dini nedenlerle Kırım Savaşı ile artış göstermiştir (Saydam 2010: 87, ayrıca bk. Akyüz 2008: 38). Nitekim bu savaş sonrası artan göçler nedeniyle göçmenlerin iskân edilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması için "Muhâcirîn Komisyonu" adı ile ayrı bir birim oluşturulmuştur (Demirtaş 2009: 216).

* Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü – Rize / Türkiye
zehra_arslan2009@hotmail.com

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda Kafkas cephesinde Ardahan, Doğubayazıt ve Kars Rusların eline geçmiş ve 3 Mart 1878 Ayastefanos Antlaşması ile Rusya bütün Mavera-yı Kafkasya'ya hâkim olmuştur. 13 Haziran 1878 tarihinde toplanan Berlin Kongresi ile Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya verilmekle birlikte Doğubayazıt Osmanlı Devleti'ne iade edilmiştir (Bakan 2008: 734, Jelavich 1970: 44).¹

1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nın Batum'daki etkileri, göçlerin başlaması ve buna bağlı olarak nüfus oranlarında meydana gelen değişimler olmuştur. 1877 öncesinde 15.000'e kadar yükseldiği şeklinde bilgiler mevcut olan Batum bölgesinin şehir nüfusu,² 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile buradaki Müslümanların Anadolu'ya doğru göçleri sonucunda 8.671'e kadar gerilemiştir (Sarı 2010: 43).³ 1880 yılından sonra ise başta petrol olmak üzere sanayinin gelişmesi ve Batum demiryolunun yapılması gibi nedenlerle Batum'un şehir merkezinde, Rus ve Ermenilerin nüfusu artmaya, Müslümanların sayısı ise azalmaya başlamıştır (Sarı 2010: 539). Böylece 1917 yılına gelindiğinde Batum'un şehir merkezinde Müslüman nüfusun oranı %15'lere kadar gerilemiştir. Fakat 1918 yılında şehrin Osmanlı idaresine geçmesi ile 1878'den sonra şehirden ayrılanların geri dönmeye başlaması sonucunda Müslümanların nüfus oranı %37'ye kadar yükselmiştir. (Sarı 2010: 43-45).

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Batum'u kapsayan diğer önemli sonucu, Osmanlı İmparatorluğu'nun kaybettiği Kafkas topraklarından Anadolu'ya yapılan kitlesel göçlerdir (Özel 2010: 477). Rusların, Acara bölgesinde artan baskılarının bir sonucu olarak bu bölgelerde yaşayan halk Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır (Özel 2010: 178). Bu göçlerle ilgili olarak Rusların, bu bölgeleri tamamen Hıristiyanlaştırmak gibi bir hedefleri olduğu ve II. Abdülhamid'in bu sebepten bölge halkının Anadolu'ya göçüne mani olmak için Kars ve Batum'da açılan şehbenderlikler vasıtasıyla fetva ve fermanlar göndererek, göçü engellemeye çalıştığı şeklinde farklı görüşleri sürülmektedir (Saydam 2010: 76, 102).

Batum'dan, Türkiye'ye göçler Batum'un Ruslar tarafından işgal edilmesinden önce başlamış ve 7 Eylül 1878 tarihine kadar sadece Trabzon'a gelen Batum göçmenlerinin sayısı 5500'ü bulmuştur (İpek 2006: 58). Nitekim göçmenlerin sayısındaki artış nedeniyle haftada bir kez Batum Limanı'na giden İdare-i Mahsusa vapuru yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, Trabzon vilayetinden vapur sayısının artırılması yönünde talepte bulunmuş ve Batum ile çevresinden göç edecek olan 40.000 göçmenden, 29.000'inin iskân yerlerine ulaştırılabilmeleri için "Mevrid-i Nusret", "Asir", "Selimiye", "Muhbir-i Server" ve "Mecidiye" vapurları tahsis edilmiştir (İpek 2006: 58).

Batum'dan deniz yolu ile Osmanlı topraklarına gelen göçmenler, ilk etapta Trabzon ve Kastamonu vilayetlerine yerleştirilmeye çalışılmış ve onlar için Canik Sancağı'nda 50.000 dönüm boş arazi tespit edilmiştir. 1879-1881 yılları arasında Gürcistan'dan 6000 hane halkı Trabzon Limanı'na gelmiş, bunlardan 4500 aile Ordu-Fatsa-Ünye kazalarına yerleştirilmiştir (Özel 2010: 178). Haziran 1881 yılında 4.000 ve Şubat 1882 tarihinde 3.000 Batum göçmeni, iskan edilmeleri için İstanbul üzerinden Ankara'ya gönderilmiştir. 1886 yılına kadar Ordu kazası dâhilinde 1034 haneden 4254 Batum göçmeni iskân edilerek köy ve mahalleler kurulmuştur. Trabzon'a getirilen 4500 Batum göçmeninin ise o tarihlerde kalıcı sıfatıyla yerleştirilmedikleri anlaşılmaktadır (İpek 2006: 59, 60 ayrıca bk. Özel 2010: 482).

Osmanlı ülkesine gelen Gürcü Müslüman göçmenler, Osmanlı Hükümetinin politikası gereğince genellikle Samsun ve Ordu arasındaki kasabalara, Sinop, Kocaeli, Adapazarı, İnegöl ve Bursa'ya; çok az bir kısmı da Karadeniz'in iç kısımlarına (Sivas, Tokat ve Amasya gibi bölgelere) yerleştirilmişlerdir (Özel 2010: 178). Kara yolu ile veya vapurlarla gelen göçmenler, ilk olarak bu bölgelerdeki Müslüman ailelerin evlerinde geçici olarak misafir edilmişlerdir. Daha sonra kalıcı olarak yerleşecekleri topraklar ve evlerin tahsis edilmesi ile kırsal alanlarda göçmen köyleri ortaya çıkmıştır (Özel 2010: 177).

8 Şubat 1879 tarihinde Rusya ve Osmanlı Devleti arasında göç işlerini düzenleyen bir metin üzerinde uzlaşmıştır. Bu uzlaşmanın 7. maddesine göre üç yıl içerisinde Kars, Ardahan ve Batum ahalisine serbestçe göç edebilme imkânı verilmişti. Anlaşmaya göre bu süre içerisinde göç etmeyenler, Rus vatandaşı sayılacaktı (Gökdemir 2010: 10, ayrıca bk. Şentürk 2010: 8).⁴ Fakat Rusya, anlaşmada göç için getirilen üç yıl sınırlamasını uygulamada gevşek davranmış ve 1890 yılına kadar göçleri serbest bırakmıştır (Demirel 2009: 319).

Rus Hükümeti tarafından belirlenen 1890 tarihinden sonra toplu göçler Osmanlı Devletinin Rusya nezdinde resmi girişimleri ile olmuştur. 1909 yılına kadar küçük grupların sınır geçişlerinde diplomatik problemler ortaya çıkmamıştır. Fakat bu tarihten sonra Rusya, sınır bölgesi halkının geçişlerini yasaklamıştır. Bu yasaklama göçleri durdurmamış ve kaçarak Osmanlı ülkesine gelenler olmuştur. I. Dünya Savaşı dönemine kadar olan süreçte Batum ve civarından gelenler, genellikle Trabzon-Sinop sahil şeridi, Şile, İzmit, Bandırma, Amasya, Biga, Sivas, Karamürsel, Ergani gibi yerlere yerleştirilmişlerdir (İpek 2006: 61).

Osmanlı Dâhiliye Nezareti'nin Batum Heyeti Murahhası Halil Bey'e 1918 tarihinde şifreli olarak gönderdiği yazıdan Osmanlı ülkesine Kafkaslardan yapılan göçlerle ilgili rakamlar elde edebilmekteyiz. Buna göre 93 Harbinden önce veya sonra Kafkasya'dan yüz binden fazla olmak üzere, 93 Harbinden sonra Batum, Kars, Ardahan'dan Osmanlı topraklarına toplam 137.298 nüfus göç etmiştir. Ayrıca 1864 yılını takip eden dönemlerde Kafkasya civarından Osmanlı topraklarına göç eden Çerkezlerin miktarının toplamda 400 bin, 1878 tarihinden 1881'e kadar olan dönemde ise 87.760 civarında oldukları belirtilmiştir (BOA, 2398/5, 02.05.1918).

I. Dünya Savaşı ile TBMM Açılana Kadar Olan Süreçte Batum Göçmenleri

Birinci Dünya Savaşı'nda Sarıkamış Harekâtı ile Osmanlı Devleti Kafkas Cephesi'nde güç bir durumda kalmıştı. Bu harekât sonucunda III. Ordu tamamen erimiş ve 1916 yılında karşı taarruza geçen Ruslar tarafından Van, Erzurum, Muş, Bitlis, Trabzon ve Erzincan işgal edilmişti. Kafkasya'daki Osmanlı ordusu 1917 yılına gelindiğinde çok kritik bir durumda iken 27 Şubat 1917 tarihinde Rusya'da Şubat ihtilâli olmuştu (Atnur 2001: 6). Rusya'da ihtilâli gerçekleştiren Bolşevikler, demokratik ve adil barışın vurgulandığı 26 Ekim 1917 tarihli Barış Bildirgelerini yayınlamışlardı. 5-18 Aralık 1917 tarihleri arasında Osmanlı ve Rus delegeleri arasında yapılan görüşmeler sonucunda da Türk-Rus harbini sona erdiren 14 maddelik bir mütareke yapılmıştı. 3 Mart 1918 tarihinde de İttifak Devletleri ile Rusya arasında Brest-Litovsk Barışı imzalanmış ve bu barış ile Osmanlı Devleti, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda Rusya'ya bıraktığı Elviye-i Selâse'yi ve I. Dünya Savaşı sırasında bu coğrafyada kaybettiği toprakları geri almıştır (Atnur 2001: 9).

Brest-Litovsk Barışı ile birlikte Türk kuvvetleri Bakü, Nahçıvan hatta Dağıstan'a kadar ilerlemeye başlamış ve bu ileri harekâtlar sırasında kurtarılan yerlerden birisi 14 Nisan 1918 tarihinde Batum olmuştur (Atnur 2001: 13). Osmanlı Devleti Kafkasya'da kurtarılan yerlerin imarı ve buralarda devlet dairelerinin yeniden oluşturulması ve göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanması için bütçeye 5.000.000 liralık tahsisat koymuştur (BCA, 272.12/37.22.8, 28.08.1918).

Bu dönemde Türkiye'ye gelen göçmenler, 19 Mayıs 1913 (30 Nisan 1325) tarihli Göçmen Kanunu'na tabi olmuşlar ve göçmenlerle ilgili tüm işlemler Dâhiliye Nezareti'ne bağlı Muhacirin Müdüriyeti⁵ tarafından yürütülmüştür (Ağanoğlu 2001: 347). İskân Kanunu'na göre göçmenler, hükümetin izni ile gelenler ve göçmen olarak gelerek Osmanlı Devleti tabiiyetine geçmek istediklerine dair resmi istekte bulunanlar olmak üzere iki kısma ayrılmıştı. Göçmen sıfatıyla gelenlerin, Muhacirin İdaresi tara-

findan geçici olarak kabul edilerek uygun yerlere sevk edilip, hükümet tarafından yapılan incelemeler sonunda kabul edilmeleri halinde, Osmanlı vatandaşlığına geçebilme ve kesin olarak iskân edilebilme hakları vardı. Göçmen olarak kabul edilenler ise kendileri ve ailelerinin Osmanlı vatandaşlığından bir daha çıkmayacaklarına dair taahhüt senedi imzalamak zorundaydılar (Ağanoğlu 2001: 347-348).

Göçmen kanununa göre Osmanlı topraklarına gelen göçmenlerle ilgili önce bir inceleme yapılıyor ve sonucunun olumlu çıkması durumunda bu kişilere vatandaşlık hakkı veriliyordu. Bu hususta belgelerde Batum'dan değişik yollarla Osmanlı topraklarına gelen ve yapılan araştırmalar sonucunda vatandaşlığa geçirilmesine karar verilen göçmenlerle ilgili birçok örnek vardır. I. Dünya Savaşı yıllarında Batum'dan kaçarak Osmanlı topraklarına gelen göçmenlerden Hacı İsmail ve ailesinin İzmit'e yerleştirilip 1916 yılında nüfusa kayıtlarının yapılması (BCA, 272.11/8.9.4, 06.07.1916), Batum'dan kaçarak Anadolu'ya gelen Kadem, Turan, Osman, Mustafa oğlu İbrahim ve Musa oğlu Behlül'ün nüfusa kaydı için Dâhiliye Nezaretince işlemlerin başlatılması (BCA, 272.11/8.8.21, 25.06.1916) ve 1918 yılında Batum'a bağlı Artvin kazasının Dere Mahallesi'nden olup, Eskişehir'de yaşayan Fehim oğlu Hasan ve ailesinin başvuruları sonucu Eskişehir nüfusuna kayıtlarının yapılması (BCA, 272.11/12.37.6, 13.03.1918) bu örneklerden sadece birkaçıdır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra da Kars, Batum ve Ardahan halkından olup 93 Harbi ile birlikte Osmanlı topraklarına göç etmiş olanların, Osmanlı vatandaşı olarak nüfusa kayıt işlemlerine devam edilmiştir (BOA, 2295/3, 02.05.1918)

Savaş yıllarında Osmanlı ülkesine gelen Batumlu birçok göçmen, hükümete müracaat ederek daha önce Batum'dan Anadolu'ya göç eden akrabalarının olup olmadığının araştırılmasını talep etmiştir. Bu göçmenlerden birisi olan Nizam oğlu Osman, 1915 yılında Batum'dan gelerek Ankara'ya yerleşmek durumunda kalmış ve Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı bir dilekçe ile Şile'de Batum'dan gelerek yerleşen akrabaları olup olmadığının araştırılmasını istemiştir (BCA, 272.11/7.5.11, 07.02.1915). Osman Bey, dilekçesinde savaş şartlarının ağırlığı ve Rus baskısı gibi nedenlerle birçok kişinin Batum'dan kaçarak Osmanlı Devleti'ne iltica ettiklerini ve aileleriyle birlikte kendilerine uygun buldukları yerlere yerleştiklerini ifade etmiştir. Osman Bey (BCA, 272.11/7.5.11, 07.02.1915) ve aile fertlerinin İzmir'e yerleştirilip yerleştirilmediğinin araştırılmasını isteyen Osmanoğlu Şerif (BCA, 272.14/74.13.17, 05.03.1918) gibi akrabalarına ulaşmak isteyen birçok Batumlu göçmenin bu talepleri, yabancı oldukları bir yerde yaşamanın zorluğunu en aza indirme amacı taşımaktaydı. Batumlu Ardanuş'lu Şerif oğlu Ali ise ba-

kıma muhtaç olduğu için oğluna ulaşmak istemekteydi. Ali Bey dört nüfuslu ailesiyle Batum'dan Türkiye'ye gelerek İzmit'in Rahmiye köyüne yerleşmiş, üç oğlu askere gitmiş ve bunlardan ikisinin öldüğü anlaşılmıştı. Ali Bey, kendisine bakacak durumdaki tek kişi olduğunu belirttiği diğer oğlunun araştırılması için İskân Müdüriyeti aracılığıyla Dâhiliye Nezareti'ne başvurmuştur (BCA, 272.14/74.13.15, 05.03.1918). Bu yönde taleplerin Dâhiliye Nezareti'ne ulaşması halinde, konu ile ilgili araştırmalar başlatılmaktaydı (BCA, 272.11/7.5.11, 07.02.1915; BCA, 272.14/74.13.17, 05.03.1918)

Yapılan tahkikat sonucunda akrabalarına ulaşılan veya akrabaları bulunduğu tespit edilen göçmenler, durumdan haberdar edilmişlerdir. Akrabalarına ulaşan göçmenler, iskân mahallerinin farklı olması halinde, hükümete müracaat ederek akrabalarının yanlarına gitme isteklerini bildirmişler ve hükümet, göçmenlerden gelen bu yöndeki taleplere genellikle olumlu yönde cevaplar vermiştir. Örneğin; savaş şartları nedeniyle Türkiye'ye gelerek Çankırı'ya yerleşen Batum göçmenlerinden Osmanoğlu Süleyman'ın, akrabalarının Bursa'da bulunmasından dolayı buraya nakil talebi olmuş ve bu talep hükümet tarafından uygun bulunmuştur (BCA, 272.14/73.3.10, 21.02.1917).

Fakat akrabalarının yanına yerleşmek için iskân mahallerinin değiştirilmesini talep eden göçmenler olduğu gibi, devletin tasarrufuna rağmen, yerleştirildikleri yerlerden alıştıkları düzenlerden ayrılmamak için akrabalarının bulunduğu mahallere gitmeyi reddedenler de vardı. Örneğin; I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Batum mültecilerinden Yusuf ve Ahmet adlı kişiler Erzurum yönünden Ankara'ya gelmişler ve Osmanlı Devleti'nin onları akrabalarının bulunduğu Adapazarı'na yerleştirme yönündeki tasarrufuna karşı Ankara'da kalmak istemişlerdir (BCA, 272.11/7.5.6, 23.01.1915). Verdikleri dilekçelerinde Osmanlı Devleti'nin Rusya ile savaş durumunda bulunması nedeni ile Batum'dan Osmanlı topraklarına göç ettiklerini ve devletin savunması için Trabzon'a, buradan Valiliğin emriyle Ankara'ya getirildiklerini ve burada kalmak istediklerini belirtmişlerdir. Göçmenlerin Ankara'da kalmak yönünde taleplerine, hükümet tarafından olumlu yanıt verilmiştir (BCA, 272.11/7.5.6, 23.01.1915).

Osmanlı topraklarına göç eden ve hükümet tarafından hemen iskânları gerçekleştirilmeyen göçmenler için kalacak yer sıkıntısı ve belirsizlik büyük bir problemdi. Bu durumda olan göçmenlerden birisi 1917 yılında Batum'dan Türkiye'ye gelen Civelek oğlu Ahmet'tir. Kalacak bir yeri olmayan Ahmet Bey bir süre Ankara'nın Arslanhane Medresesi'ne sığınmış daha sonra İstanbul'a yerleşmesine izin verilmiştir (BCA, 272.14/73.3.5, 07.02.1917).

Göçmenlerin yerleştirildikleri mahallerden ayrılarak, gayri resmi olarak, başka şehirlere gitmeleri halinde ise Muhacirin Müdüriyeti, bu kişilerle ilgili araştırma yaptırmış ve böylece göçmenlerin yerleri ve faaliyetleri tespit edilmiştir. Bu duruma örnek olarak Batum göçmenlerinden Sait oğlu Rıza Hoca'nın durumunu verebiliriz. Rıza Hoca önce Görele kazasına (T.C. Resmi Gazete: 04.04.1921)⁶ yerleşmiş, fakat daha sonra yapılan araştırmada burada bulunmadığı ve Bursa'nın İnegöl kazasında imam olarak çalıştığı tespit edilmiştir (BCA, 272. 11/ 11. 32. 19, 08.11.1917).

Osmanlı topraklarına ruhsatsız kaçak yollardan gelen Batum göçmenleri de olmuştur. Kaçak göçmenlere savaş şartları gibi olağanüstü durumlarda göz yumulmuştur. Fakat göçlerin normal sürecinde ruhsatsız gelen göçmenlere hükümet tarafından pek sıcak bakılmamış ve talepleri kabul görmemiştir. Örneğin; Batum ve civarından kaçarak Bursa'ya gelen ve kimlikleri bilinmeyen Bursa'daki göçmenler, İstanbul'da aynı durumda ruhsatsız gelerek yerleşenlere yardım edildiğini ileri sürerek sadece bir kereye mahsus olmak üzere kendilerine de yardım yapılmasını hükümetten talep etmişler fakat göçmenlerin bu talebi kabul görmemiştir (BCA, 272.14/74.14.3, 13.03.1918). Yine polis idaresine müracaat etmeden Konya'ya giden Hüseyin oğlu Ahmet ve Arslan ile eşi ve bir grup Batumlu göçmen, hakkında inceleme yapılmış ve sefalet içerisinde oldukları tespit edilerek başka bir yere kaçmalarına fırsat verilmemesi için Dâhiliye Nezareti'nin tedbir alması istenmiştir (BCA, 272.14/73.6.8, 29.05.1917).

Osmanlı Hükümeti Batum'dan gelen göçmenlere İskân Kanunu'nun 23. maddesinde belirlenen şartlara göre yardımlar yapmıştır. Kanuna göre mümkün oldukça masraftan kaçınılması istendiği için Muhacirin ve İskân Komisyonu, göçmenlerin sevk ve iskân edilecekleri zamana kadar işlerini sağlamaktan ziyade bu kişilerin iş bularak para kazanmalarına yardımcı olmuştur. Fakat gerekli durumlarda mesela göçmenlerden 12 yaşını doldurmamış olanlara yarım, daha yukarı yaşta olanlara ise bir ekmek verilecekti. Kışın da ihtiyaca göre yakacak yardımı yapılacaktı (Ağanoğlu 2001: 350). İskân Kanunu kapsamında göçmenlere, hem iskânları hem de işlerinin sağlanması hususunda yapılan yardımlara dair belgelerde örnekler bulunmaktadır. Örneğin; Batum muhacirlerinden Tevfik ve Rıfki adındaki, Develi'de ikamet eden ve muhtaç durumda olan göçmenlere, hükümet tarafından hem iskânları hem de ihtiyaçları konusunda acilen yardım edilmesine dair karar alınmıştır (BCA, 272.11/12.37.12, 13.05.1918). Yine 1918 yılında Eskişehir'in Dere Mahallesi'ne gelmiş olan Batum göçmenlerinden Abdullah oğlu Halil'e, önce iş ve diğer hususlarda yardımlar yapılmış (BCA, 272.11/12.38.3, 13.05.1918) ve bulunduğu yere yer-

leşme isteğine izin verilmiştir (BCA, 272.11/12.38.3, 13.05.1918). I. Dünya Savaşı nedeniyle Batum, Oltu ve Ardahan'dan göç ederek Eskişehir'e yerleşen göçmenlere de Dâhiliye Nezareti'nin yayınladığı bir kararname ile yevmiye verilerek yardımda bulunulmuştur (BCA, 272.14/66.25.6, 05.05.1919).

Devletin göçmenleri iskân ettirme ve işlerini sağlamak gibi yükümlülükleri bulunduğu gibi Osmanlı topraklarına gelen göçmenlerin de vergi başta olmak üzere devlete karşı sorumlulukları vardı. Bu çerçevede 1918 yılında Dâhiliye Nezareti, Kastamonu'da yerleştirilmiş olan Batumlu göçmenlere yönelik bir kararname yayınlamıştır. Kararname'de, göçmenlerin de devlete karşı yükümlülükleri olduğu hatırlatılmış ve onlardan "resmi ağnam" alınacağı belirtilmiştir (BCA, 272.11/12.38.9, 26.05.1918).

Türkiye'ye yerleştikten sonra İskân Kanunu'nun sekizinci maddesine istinaden (Ağanoğlu 2001: 347),⁷ tekrar Batum'a dönmek isteyenler olmuştur. Batum göçmenlerinin sevklerinde yapılan uygulamaya göre, geri dönmek isteyen göçmenler bu yönde taleplerini İlaş ve Muhacirin Müdüriyeti aracılığı ile Dâhiliye Nezareti'ne bildirmişlerdir. Talepler alındıktan sonra, tıpkı Kayseri'ye göç eden Kars, Batum, Ardahan muhacirlerinden tekrar memleketlerine dönmek isteyen bir grubun önce İlaş ve Muhacirin Müdüriyeti'ne müracaat etmeleri ve daha sonra sevk için gelecek emre kadar yerlerinde bekletilmeleri (BCA, 272.14/74.16.02, 11.05.1918) örneğinde olduğu gibi, göçmenler sevk için hazır hale getirilerek "hareket" emrinin gelmesi beklenmiştir. Bu süreçte göçmenlerin gidecekleri yerlere göre tasnifleri ve güvenlik soruşturmaları yapılmıştır.

Geri dönmek isteyen göçmenlerin iadesi konusunda Osmanlı Hükümeti oldukça titiz davranmıştır. Öncelikle Osmanlı Devleti'ne yerleştikten sonra tekrar memleketlerine geri dönmek isteyen Batum göçmenlerinin, hem güvenlik hem de döndüklerinde mağduriyet yaşamamaları için Batum'daki hüviyetlerini ve işlerini hükümete bildirmeleri istenmiştir. Daha sonra bu göçmenlerin askerlikle ilgili durumları araştırılarak geri dönüşlerine izin verilmiştir (BOA, 125/3, 16.01.1337). Batum göçmenlerinin sevklerine yönelik hükümetin uygulamalarını belgelerdeki örnekler göre değerlendirdiğimizde gerekli şartlar oluşmadan ve göçmenlerin güvenliği sağlanmadan sevk yapılmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin; I. Dünya Savaşı yıllarında Batum ve Trabzon'dan kaçarak Bursa'ya gelen 22 nüfustan oluşan göçmenler de memleketlerine geri dönmek için Dâhiliye Nezareti'nden talepte bulunmuşlar fakat Dâhiliye Nezareti, gerekli tedbirler alınana kadar bu göçmenlerin sevk edilmelerinin mümkün olmadığını bildirilmiştir (BCA, 272.14/75.19.7, 31.10.1918). Mondros Mütarekesi sonrası, Gem-

lik'te Ermeni göçmenleri taşıyan bir vapurla, geri dönmek isteyen Trabzon ve Batum göçmenlerinin bir kısmı, tüm tedbirler alındıktan sonra memleketlerine geri gönderilmişlerdir. 50 kadarı Karsak, Görele, Karlıca gibi yerlerden olmak üzere toplam 700–800 göçmen mevcut olan vapurda, İstanbul'dan hareket etmeden önce iki memur görevlendirilmiş, ayrıca Gemlik ve Mudanya iskelelerinde memur vekilleri bulundurulmuştur (BCA, 272.11/13.43.1, 05.12.1918). Yine 1919 yılı başında, daha önce savaş nedeniyle İzmit ve civarına gelen 30 haneden ibaret Trabzon ve Batum muhacir kafilesi, memleketlerine dönmek isteyerek, İstanbul'a gelmişler ve geri gönderilene kadar Hocapaşa Camii'nin alt katında misafir edilmişlerdir (BCA, 272.12/38.25.6, 02.04.1919). 24 Kasım 1919 tarihinde de Trabzon'dan vapurla gönderilen Erzurum göçmenlerinden 57, Batum göçmenlerinden 55 kişinin gidecekleri yerlere ulaştırılması için, İaşe ve Muhacirin Müdüriyeti, Trabzon Muhacirin Müdüriyeti tarafından gerekli önlemlerin alınmasını istemiştir (BCA, 272.12/38.27.7, 24.11.1919).

Sevk işleminde göçmenler gidecekleri bölgelere göre tasnif edilmiş, aynı bölgelere gidecek olanlar uygun zaman ve şartlar oluştuğunda, toplu halde gönderilmişlerdir. Nitekim 9 Mayıs 1918 tarihinde Muhacirin Müdüriyeti tarafından İzmit Mutasarrıflığı'na çekilen şifreli telgrafta, savaş şartları nedeniyle Osmanlı ülkesine gelen fakat tekrar geri dönmek isteyen Kars, Ardahan ve Batum göçmenlerinin, Trabzonlularla birlikte memleketlerine iadelerinin uygun bulunduğu belirtilerek, bu durumda olan göçmenlerin her an için sevk edilemeye hazır bulundurulmaları istenmiştir (BOA, 87/79, 09.05.1336; BOA, 87/109, 09.05.1336). Osmanlı Muhacirin Müdüriyeti tarafından, Ankara, Konya ve Hüdavendigar vilayetlerine 25 Mart 1920 tarihinde çekilen şifreli telgrafta, Harbiye Nezareti namına Batum'a hareket edecek vapurla, göçmenlerin sevk edilmesinin kararlaştırıldığı bildirilmiştir. Fakat Artvin ve Ardahan halkından olup, memleketlerine tekrar dönmek istemeyen veya bu yönde devletten talepte bulunmayan göçmenler, Muhacirin Müdüriyeti kontrolünde İstanbul'a sevk edilmişlerdir (BOA, 89/202, 25.03.1336).

Osmanlı yönetimi gayrimüslimlerin sevk ve iskânlarında problem yaşanmaması ve firar etmelerinin engellenmesi için tedbirler almıştır. Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından, Trabzon Vilayeti'ne 11 Mayıs 1918 tarihinde çekilen şifreli telgrafta Batum ve civarında yiyeceklerini temin eden Trabzonlu Rumların, memleketlerine dönmelerine izin verildiği belirtilmekle birlikte, benzer durumda olan Rumların neden firar etme gereği duyduklarının ve miktarlarının araştırılması istenmiştir (BOA, 87/90, 11.05.1336). Nitekim 24 Mayıs 1918 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gön-

derilen bir yazıda Üçüncü Osmanlı Kolordusunun Batum, Kars ve Ardahan'da ırk, mezhep ve din ayrımı yapmadan tüm halkı koruması istenmiştir (BOA, 2453/34, 24.05.1918). Ayrıca Batum'dan firar yolu ile gelen Rumlardan, İngiliz Heyeti belgesine sahip olanlar Osmanlı topraklarına kabul edilmişlerdir (BOA, 95/227, 1337).

TBMM Hükümeti Döneminde Batum Göçmenleri

Osmanlı Devleti ve Rusya arasında 18 Aralık 1917 tarihinde imzalanan Erzincan Mütarekesi⁸ ile Türk-Rus harbine son verilmiştir (Atnur 2001: 8, Şahin 2002: 168-169). Bu mütareke sonrası Rusların bölgeden çekilmesi ile Elviye-i Selâse hem Anadolu'dan hem de Kafkasya'dan göç almaya başlamıştır. 93 Harbi'nden sonra Elviye-i Selâse'den Erzurum, Sivas, Trabzon gibi bölgelere gitmiş olan çok sayıda muhacir 1920 yılından sonra ayrılmak zorunda kaldıkları topraklarına geri dönmek istemişler, bunun için de TBMM Hükümetine ve yerel idarelere başvurarak mahkeme kararı ile topraklarının iadesini sağlamışlardır (Arslan 2007: 342).

TBMM döneminde Türkiye'ye yerleşmek isteyen Batum göçmenlerinin talepleri, hükümet tarafından kabul görmüştür. Bunun nedenleri arasında savaş yıllarında yaşanan büyük kayıplar, Kafkasya'da kaybedilen topraklarda Müslüman halkın durumu ve mübadele ile ülkeden dışarıya yaşanan göç akışının ortaya çıkarttığı nüfus boşluğu gösterilebilir. Ayrıca mübadele ile gidenlerin bıraktıkları gayrimenkullerin bir şekilde değerlendirilmesi ve bu yolla ülke ekonomisine katkı sağlanması gerekmektedir.

Bu şartlar altında, yeniden inşa edilmeye çalışılan bir ülkede, istisnai durumlar söz konusu olmadıkça göçmenlerin taleplerine olumsuz bakılmamıştır. Nitekim Trabzon'da günlük olarak yayınlanan Yeni Yol Gazetesi'nde dönemin Dâhiliye Vekili Cemil (Uybadın) Bey'e hitaben Türkiye'nin muhacirlere olan ihtiyacı kapsamlı bir şekilde dile getirilmiştir. Gazetede konu ile ilgili yer alan makalede ağırlıklı olarak Trabzon'un muhacir ihtiyacı ele alınmış olmakla birlikte, tüm ülkede aynı durumun geçerli olduğunun üzerinde özellikle durulmuştur. Köylerin, ilçelerin mübadele ile gidenlerin ardından boş kaldığı, hem Trabzon'un gelişmesi hem de ülke ekonomisine katkı sağlaması için binlerce göçmene ihtiyaç olduğunun belirtildiği yazıda, dikkat çekici olan husus nitelikli muhacirlerin istenmesidir. Örneğin boş kalan tütün tarlalarını işlemeyi bilenler, marangozluk ve ustalık işlerinden anlayanlar kısacası gidenlerin yerlerini doldurabilecek kişilerin gelmesi gerektiği dile getirilmiştir (Yeni Yol Gazetesi, 21.05.1925). Bu bağlamda Batum'dan Moskova ve Kars antlaşmaları öncesinde gelerek Türkiye'ye yerleşen muhacirlerden, 1913 yılında Batum'dan gelip Ankara'da firincılık yapan Abdullah oğlu Dursun'un (BCA,

30.18.1.1./4.44.2, 23.11.1921) ve Siroz, Hirsuva, Radovişte, Nevrokop ve Batum'dan 1914 yılında Osmanlı ülkesine gelip yerleşenlere (BCA, 30.18.1.1./4.37.15, 23.11.1921) yönelik uygulamalarda olduğu gibi, beş yıllık ikamet süresini dolduranlar Türk vatandaşlığına kabul edilmişlerdir.

Türkiye'ye geldikten sonra tekrar memleketlerine dönmek isteyen göçmenler Muhacirin Müdüriyeti'ne müracaat ettikten ve hükümet tarafından tüm tedbirler alındıktan sonra sevk edilmişlerdir. Göçmenlerin nasıl sevk edileceklerine dair Trabzon ve Batum mültecilerinden olup, Düzce'de bulunan ve memleketlerine gidemeyen 160 kişinin memleketlerine sevklerinin vapur yoluyla yapılacağı ve bu konuda mültecilere yardım edileceği belirtilen TBMM'nin 11 Haziran 1921 tarihli tezkiresi örnek teşkil etmektedir (BCA, 272.11./15.60.13, 11.6.1921). TBMM Hükümetinin 26 Ağustos 1922 tarihinde sevklerle ilişkin yayınladığı bir başka tezkire, Batum'da bulunan Türk vatandaşı asker kaçağı ve mahkûmların Türkiye'ye geri döndürülmeleri ile ilgilidir. Tezkirenin içeriğinde; Kafkasya'nın farklı memleketlerinde ve özellikle Batum'da hiçbir işi gücü olmayıp boş gezen, bir takım fesatlara alet olan Türk tebaasından, kısmen asker kaçaklarından, kısmen de büyük Ermenistan konusu gündemde olduğu dönemlerde Gürcistan'ı bir çıkar yol olarak görüp buraya sığınanlardan oluşan kişilerin mahkûm olmalarından dolayı ülkelerine dönemedikleri belirtilmiş ve bu şartlardaki Türk vatandaşlarının yurda dönmeleri istenmiştir. Ayrıca bu kişilerin tekrar memleketlerine dönmeleri halinde af edilecekleri ve dönüş masraflarının da hükümet tarafından karşılanacağı taahhüt edilmiştir (BCA, 30.10/55.371.8, 26.8.1922).

TBMM Hükümeti döneminde, Batum göçmenlerinin sorunları daha çok bölge milletvekilleri tarafından dile getirilmiş ve Meclis'e, Batum göçmenlerini ilgilendiren kanun teklifleri veya takrirler verilmiştir. Batum milletvekillerinden Edip Bey ve arkadaşları Artvin ve Ardahan halkına ait olan ve kışlamak üzere Batum'da bulunan hayvanlardan 1921 yılının eylül ayına kadar geri getirilmeleri halinde ithalat vergisi alınmamasına dair bir kanun teklifi vermiştir (TBMM Zabıt Ceridesi 1337: 241). 14 Temmuz 1921 tarihinde Kars Milletvekili Cavid Bey ve arkadaşları 1 Aralık 1921 tarihinde şark hudutları dışındaki yerlerden Türkiye'ye göç eden halkın, muhacirlerin muaf oldukları maktu vergiyi ödememeleri için TBMM'ye takrir vermiştir. Takrirdede, şark sınırları dışında kalan İslâm ahalesinin çoğunun Elviye-i Selâse'ye, Iğdır ve Sürmeli kazalarına göç ettikleri, hükümetin bunlara mülteci unvanı verdiği için de muhacirin muafiyetinden istifa ettirilmedikleri hatırlatılarak, bu durumun düzeltilmesi istenmiştir.⁹ Arazileri, yerleri, yurtları olmayan ve köylere yerleştirilen bu kişilerin mak-

tu vergiden muaf tutulmalarına dair tavrı TBMM’de kabul edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi 1337: 419).

Moskova ve Kars antlaşmaları ile Batum’un Rusya’ya bağlı Gürcistan Hükümetine devri sonrası özellikle sınır konusunda bir takım sıkıntılar yaşanmıştır. Moskova Antlaşmasının hemen akabinde Türkiye’nin Batum sınırını halkın tam olarak bilmemesi, hangi ülkeye yerleştiklerini anlamaları gibi nedenlerle bazı sorunlar ortaya çıkmıştı. Bu sorunu gidermek için Türkiye’nin kuzeydoğu sınırı ile ilgili Batum ve havalisinden çok sayıda mültecinin geldiği Sinop vilayetine ayrıntılı bir izahat gönderilmiştir (BCA, 272.11/15.60.12, 11.06.1921).

Sınır belirsizliğinden en çok mağdur olanlar tarlaları Batum’da kalan, fakat kendileri Türkiye sınırları içerisinde bulunan vatandaşlar olmuştur. TBMM bu vatandaşların sorunlarını gidermek için 17 Ocak 1922 tarihinde, tarlaları Batum’da kalan vatandaşların kesin sınırlar belirleninceye kadar getirecekleri tarım ürünlerinden gümrük vergisi alınmaması yönünde karar almıştır (BCA, 030.18.1.1/4.44.19, 17.01.1922). Henüz sınırların tespit edilmediği bu ilk dönemlerde, Türk sınırlarında kalıp, Batum’da eşyaları, hayvanları veya emvali bulunanlarla ilgili TBMM 25 Mayıs 1922 tarihinde bir kararname yayınlamıştır. Kararnamede, bu durumdaki halkın mağduriyetinin giderilmesi için Kars Muahedesinin TBMM’nin bir an önce onayına sunulması gerektiği belirtilmiştir (BCA, 030.18.1.1/5.17.9, 25.05.1922).

TBMM Hükümeti, Moskova ve Kars antlaşmaları sonrasında göç etmeyip Batum’da kalan Müslüman halka ihtiyaç ve imkânlar ölçüsünde yardımlarda bulunmuştur (Arslan 2010: 121). Örneğin; 1922 yılının Kasım ayında Batum Limanı’nda bulunan deniz araçları ile Batum’daki kazazede köylere bir ay süreyle yardım yapılması, Türk tebaasından olan birçok kayık ve motorcular bu yardıma katılması (İstikbal Gazetesi, 10.11.1922), Batum’a resmi düzeyde ziyaretler yapılarak buradaki bağların canlı tutulmaya çalışılması TBMM’nin tutumunu göstermesi bakımından önemlidir (İstikbal Gazetesi 31.01.1923).

TBMM döneminde, siyasi ve diplomatik bağların devamına önem verilmiş ve bu münasebetle Batum’a irşat heyetleri gönderilmiştir. Bunlardan birisi 1920 yılının Ağustos ayında eski Batum milletvekillerinden Edip Bey ve Müftü Efendi’den oluşan heyettir (BCA, 030.18.1.1/1.7.5, 03.08.1920). Kars Antlaşması’ndan doğan yükümlülüklerin ihmal edilmemesi için Batum Özerk İdaresi ile görüşmek üzere 27 Ekim 1921 tarihinde TBMM tarafından Tiflis’e bir heyet daha gönderilmiştir. Bu heyetin gönderilme

amacı Türkiye'nin Batum Limanı'ndan faydalanma imkânları, transit şartları ve ticaretle ilgili hususları tespit etmektir (BCA, 030.18.1/3.34.7, 27.10.1921).

Batum halkı da Türkiye'de yaşanan gelişmeleri ilgi ile takip etmiştir. Büyük Taarruz öncesi Batum'da büyük bir hareketlilik yaşanmış, Batum Müslümanlarından önde gelenler, tüm şehri dolaşarak Türk ordusu için dualar edilmesini ve maddi manevi yardımlarda bulunulmasını istemişlerdir. Türk ordusunun kazandığı Büyük Taarruz Zaferi, Batum'da, Türkiye'de olduğu gibi, yankı bulmuş ve oradaki tüm Müslümanlar camilere koşarak, şükür duaları etmişlerdir (İstikbal Gazetesi 18.09.1922).

Öte yandan İstanbul Hükümeti Dâhiliye Nezareti de 1922 yılında Elviye-i Selâse göçmenleriyle ilgili aldığı bir kararı uygulamaya koymuştur. Buna göre Kars, Ardahan ve Batum halkından olup Rus pasaportu ile 1918 yılının ilk yarısından önce Osmanlı topraklarına girerek, yabancılara mahsus yerleşme belgesi alanlara göre, pasaportsuz gelenler muhacir veya mülteci muamelesi görecekti (BOA, 35/41, 24.02.1338).

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Batum Göçmenleri (1923-1930)

Osmanlı döneminde göç ve göçmenlerle ilgili işlemler, 1866 yılından itibaren çalışmalarını sürdüren Muhacirin Komisyonu ve TBMM döneminde Muhacirin Müdüriyeti tarafından yürütülmekte idi (Arslan 2007: 345). Cumhuriyetin ilanından sonra ise Mübadele, İmar ve İskân Kanunu'nun¹⁰ çıkartılması ile göç ve göçmen işleri daha planlı bir şekilde yürütülmüştür. (Mübadele, İmar ve İskân Kanunu 28 Rebiyülevvel 1342: 132-134). Türkiye'ye göçmen olarak gelenlerin, Muhacirin Nizamnamesi'nin dördüncü maddesine göre, önce yerleşme talepleri incelenmiş ve bu hususta tahkikat yapıldıktan sonra oturma izni verilmiştir. İncelemelerde temel olarak alınan nizamnameye göre göçmenlerin Türkiye'ye yerleşmek ve resmi iskân izni için bir dilekçe ile Mübadele İmar ve İskân Vekâletine başvurmaları gerekli görülmüştür. Çünkü kanunen bir yerde 15 günden fazla kalmak için oturma izni alma şartı vardı (BCA, 272.11./18.89.24, 30.7.1924).

Müracaat eden kişiden inceleme süresi içerisinde haber alınamaması halinde ise araştırma işlemleri durdurulmuştur. Belgelerde bu konuya, Batum muhacirlerinden Abdülkadir Bey'in durumu örnek olarak verilebilir. 4 Haziran 1924 tarihinde Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'ne yerleşme izni için dilekçe veren Batum mültecilerinden biri olan Abdülkadir Bey, I.Dünya Savaşı döneminde Türkiye'ye gelmiş sırasıyla Niksar, Merzifon ve Bursa'nın çeşitli yerlerinde belirli sürelerde ikamet etmiştir. Fakat Abdülkadir Bey'in de aralarında olduğu mültecilerin iskân muameleleri yoktu.

Dilekçelerinde iki kez muamele için müracaat ettiklerini fakat savaş nedeniyle bir sonuç alamadıklarını belirttikten sonra kayık ve kürek yapımında usta olduklarını, mümkün olması durumunda Bursa veya İzmir'in merkezinde yerleşmeleri için izin verilmesini istemişlerdir. Fakat Abdülkadir Bey, iskân talebinin ardından oturma izni olmadığı için bulunduğu yerde 15 günden fazla kalamayarak Ankara'ya gitmiş ve kendisinden bir daha haber alınamamıştır. Ankara'da bu kişiyi tanıyan bulunamadığından ve kendisinden haber alınamadığından dolayı iskân için gereken araştırma İmar ve İskân Vekâleti tarafından yapılmamıştır (BCA, 272.11./18.89.24, 30.7.1924).

Hükümetin yerleşme taleplerini kabul ettiği Batum muhacirlerinden Ramiz Bey, 16 Aralık 1923 yılında Türkiye'ye yerleşmek istediğini İskân Vekâletine bir dilekçe ile bildirmiş, onun bu talebi uygun bulunmuş ve taahhüt ilmühaberi alınarak Rize'de iskân edilmesine karar verilmiştir (BCA, 272.12./ 40.43.8, 19.12.1923). Batum'un Gözü karyesinden Türkiye'ye gelen ve arabacılıkla uğraşan İbrahim oğlu Nazım ve ailesinin durumu yerleşme talebi kabul edilen göçmenlere dair bir başka örnektir. Nazım Bey, eşiyile birlikte Türkiye'ye gelerek Fatsa'nın Medrese Mahallesi'ne gelmiş ve burada Rus uyruğundan Halil Ağa kızı Hanife Hanım ile evlenerek, hanımı ile birlikte "göçmen" sıfatı ile Ordu iline yerleştirilmelerine onay verilmiştir (BCA, 272.12/51.115.12, 12.02.1927). 1927 yılında İskân Müdürlüğü'nün kararı ile Batum göçmenlerinden Tefik ve Mehmet adlı kişilerin Kayseri'ye yerleştirilmelerinin temin edilmesi bu vilayetin valiliğinden istenmiştir (BCA, 272.12/52.118.21). Ayrıca Konya'nın Çumra Nahiyesi'nde Batum'dan gelen göçmenlerin yerleştirilmesi ile Batum Köyü oluşturulmuştu. Bu toplu yerleştirme Mübadele ve İskân Bakanlığı'nın dikkatini çekmiş ve 6 Ocak 1925 tarihinde Konya Vilayeti Umumiyesine gönderilen bir tezkirede bu göçmenlerin ne sıfatla yerleştirildiklerinin araştırılması istenmiştir (BCA, 272.12/43.61.15, 06.01.1925).

Ülkenin imarı bunun için boş kalan metruk arazilerin veya bölgelerin, iskân yolu ile geliştirilmesi İmar ve İskân Vekâleti'nin sorumlulukları arasında yer alıyordu. Belgelerde bu amaçla metruk arazilere yerleştirilen Batum göçmenleri ile ilgili örnekler mevcuttur. Türkiye'ye yerleşmek isteyen Batum ve Oltu muhacirlerinden olan İsa oğullarından İsa Ali imzasıyla 18 Şubat 1924 tarihinde Malatya Valiliği'ne bir tebligat verilerek 15 haneden ibaret olan muhacirlerin metruk bir arazi üzerine yerleştirilmeleri ile ilgili bir dilekçe yazılmıştır (BCA, 272.12/45.76.2, 01.08.1925). Bu dilekçe ardından gerekli incelemeler yapılmış ve Batum muhacirlerinden İrfan oğlu Hacı Mehmet ve arkadaşlarının Malatya'ya yerleştirilmelerinin uygun

olduğu Malatya Valisi tarafından 1 Ağustos 1925 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir (BCA, 272.12/45.76.2, 01.08.1925).

Yine bu amaçla göçmenlere, muhacirin komisyonlarının onayı ile hane nüfusu dikkate alınarak emvali metrukeden ihtiyaç ölçüsünde arazi ve ev verilmiştir (Ağanoğlu 2001: 350). Daha önce Ardahan'da yerleşmiş olan Batum göçmenlerinden Ali oğlu Rüstem'in 1926 yılında evi yanmış ve Rüstem Bey'in Bursa'da Orhangazi'ye yerleşmesine izin verilerek, yanan evinin yerine kendisine emvali metrukeden yeni bir ev verilmiştir (BCA, 272.12/61.177.6, 21.12.1928). Batum göçmenlerinden Osmanoğlu Pehlivan, eşi ve arkadaşları ise Kayseri'de Ermenilerden kalan emvali metrukelerle yerleştirilmişlerdir. Bu göçmenler 1927 yılında Dâhiliye Nezareti'ne yazdıkları bir dilekçe ile geçimlerini sağlayabilmeleri için kendilerine arazi tahsis edilmesini talep etmişler ve bu konu, ilgili bakanlık tarafından incelemeye alınmıştır (BCA, 272.12/51.116.18, 05.03.1927).

Fakat göçmenlere, toprak, kalacak yer başta olmak üzere birçok imkân sağlanması, bazı yerli ahalinin bu durumu istismarına sebep olmuştur. Şavşatlı olduğu halde Batum göçmeni olduğunu iddia eden ve göçmen sıfatıyla Tokat'a yerleşmek isteyen Cevat Efendi bunlardan birisidir. Cevat Efendi ile ilgili yapılan inceleme sonunda, bu kişinin Batum'lu olmadığı, 93 Harbi nedeniyle biraderiyle birlikte göç ederek Niksar'a gelerek yerleştiği ve bir süre sonra kardeşinden ayrılıp tekrar memleketine giderek 1336 yılında Tokat'a gelerek kayıt olduğu, eşinden kalan emlak ve arazinin geçimlerine yeterli bulunduğu ortaya çıkmıştır. Cevat Efendi'nin verdiği bilgilerin gerçeği yansıtmadığı ortaya çıkınca da, İskân Müdüriyeti tarafından Tokat'a yerleşme isteği reddedilmiştir (BCA, 272.12/61.174.20, 10.12.1928).

Batum'dan Türkiye'ye göç etmek durumunda kalan bazı göçmenlerin, İskân Kanunu'nun altıncı maddesi gereğince buldukları yerlerden başka yerlere nakil talepleri olmuştur (Ağanoğlu 2001: 347).¹¹ Bunlardan 1924 yılında Artvin'in Borçka Kazası'na kayıtlı olup, buraya Batum'dan göç eden Azap oğlu Derviş Bey, 1925 yılında ailesiyle birlikte Tokat'taki akrabalarının yanına yerleştirilmesini talep etmiş ve bu talep 2 Mart 1926 tarihinde kabul edilmiştir (BCA, 272.12/47.90.4, 02.03.1926). Batum ve Şavşat'tan göç ederek Yozgat'ın Sarı Hamzalı Köyü'nde hazineye ait bir arazi verilerek yerleştirilen 15 ve 21 haneden oluşan göçmenlerden Osman Bey ve arkadaşları 1927 yılında kendilerine tahsis edilen arazilerin yetersiz olması nedeniyle başka yerlere nakillerini talep etmişlerdir. Bu göçmenlere, tahsis edilen emvali metrukeden kalma 150 dönüm hazineye ait arazi üç kısma bölünerek 20 yıl kullanım hakkı karşılığında verilmişti. Fakat daha

sonra göçmenlere üzerlerine kayıtlı olmayan sadece birer dönüm arazi tahsis edilmişti. Türkiye Cumhuriyeti Dâhiliye Nezareti, Osman Bey ve arkadaşlarının taleplerini emsal teşkil edebileceği gerekçesi ile reddetmiş ve göçmenlerin buldukları yerde kalmaları yönünde karar vermiştir (BCA, 272.12/51.116.16, 05.03.1927).

Öte yandan hükümet tarafından gerekli görülmesi halinde Türkiye'ye gelen göçmenlerin iskân mahallerinde değişikliğe gidilmiştir. Fakat bu durumun genelde göçmenleri memnun ettiği söylenemez. Yerleştikleri yerlerdeki alıştıkları düzenden ayrılmak istemeyen göçmenler rahatsızlıklarını hükümete yazdıkları dilekçelerle dile getirmişlerdir. Bu duruma örnek olarak; 1915 yılında Türkiye'ye gelerek önce Ardahan vilâyetine yerleşen fakat burada Ermenilerin tazyikleri sonucu İnegöl kazasının Yenice karyesinin Dere nahiyesine iskân edilen Bekiroğlu Osman ve arkadaşlarının yerleri değiştirilmek istenmesini verebiliriz. Bekiroğlu Osman ve arkadaşları Başbakanlığa bir yazı yazarak burada bulunan 170 hanenin dağıtılarak bir kısmının Rize'ye bir kısmının Erzurum'a gönderilmek istendiğini, oysa tarlalarının, evlerinin bulunduğu, köylerini terk etmek istemediklerini ve bu hususta gerekirse Ankara'ya gelerek hükümetten merhamet talep ettiklerini belirtmişlerdir (BCA, 272.12./46.84.15, 25.11.1925). Yine seferberlik zamanında Türkiye'ye gelen ve Kocaeli-Bahçeçik'te oturan 50 haneden ve 200 nüfustan oluşan Batumlu muhacirlerde yerleştikleri bölgede kanunen sürekli kalabilmek için hükümetten yerleşme talebinde bulunmuşlardır (BCA, 272.11/16.67.12, 16.9.1923).

Batum'dan Moskova ve Kars antlaşmaları öncesinde gelerek Türkiye'ye yerleşen muhacirlerden beş yıllık ikamet süresini doldurmuş olanların Türk vatandaşlığına geçmek için talepleri oluyordu. 1913 yılında Türkiye'ye gelerek İznik'e yerleşen Terzi oğlu Ahmed'in, beş yıl Türkiye'de kaldığı için vatandaşlığa kabul şartını yerine getirdiğini belirterek bu yönde talebi 1924 yılının Eylül ayında kabul edilmiş, fakat çocuklarının tabiiyet kanununun ikinci maddesinde belirtilen şartları karşılayıp karşılamadıkları hususunda inceleme yapıldıktan sonra Mübadele İmar ve İskân Vekâleti tarafından bu talebin kabul edileceği bildirilmiştir (BCA, 272.12./42.53.19, 29.9.1924). Batum göçmenlerinden Çakıroğlu Ali, Ali oğlu Osman 1916 yılında, Batum'dan Türkiye'ye gelmiş ve Kastamonu'nun Taşköprü merkezine bağlı Bekdemirekçi Köyü'ne yerleşmişlerdir. Bu göçmenlerin, yerleştikleri yerde kayıtlarının tescili, Dâhiliye Nezareti tarafından 4 Ekim 1926 tarihinde yaptırılmıştır (BCA, 272.12/49.101.9, 04.10.1926).

Muhtaç durumda oldukları tespit edilen Batumlu göçmenlere, iskân edilmeleri ve işlerinin sağlanması için yardımlar yapılmıştır. Örneğin; 1921 yılında Batum'dan Türkiye'ye gelerek Fatsa'ya gayri resmi olarak yerleşen Karamanzade Hasan Ağa ile ilgili bir tahkikat yapılmış ve Rus esaretinden kaçarak Fatsa'ya geldiği, savaş nedeniyle ailesinden üç nüfusu kalan Hasan Ağa'nın yardıma muhtaç olduğu belirlenmiştir. Bu kişinin ailesi ile birlikte Fatsa'ya yerleştirilmesi ve yardım edilmesi için Samsun İmar ve İskân Müdüriyeti ve Mübadele İmar ve İskân Vekaleti arasındaki yazışmalarda gerekli yardımların yapılacağı belirtilmiştir (BCA, 272.12./42.53.15, 28.9.1924).

Cumhuriyetin ilk yıllarında da hükümetlerin Batum politikası, siyasi ve diplomatik ilişkilerin sürdürülmesi ve bağların kopartılmaması yönünde olmuştur. Nitekim Batum Moskova ve Kars antlaşmaları ile Türkiye sınırlarının dışında kalmış olmakla birlikte Cumhuriyet Hükümeti, Batum temsilciliğini boş bırakmamaya özen göstermiştir. 14 Ocak 1924 tarihinde Batum Konsolosluğu'na Şerif Bey (BCA, 030.11.1/2.10.21, 14.01.1924), 25 Mart 1924 tarihinde Refet Bey (BCA, 030.11.1/4.9.19, 25.03.1924) ve 1 Haziran 1925 tarihinde Batum Konsolos Vekilliğine Feridun Fevzi Bey tayin edilmiştir (BCA, 030.11.1/14.26.13, 01.06.1925). Fakat Batum Konsolosu Refet Bey bu görevde çok kısa süre bulunmuş ve 29 Aralık 1925 tarihinde görevinden alınmıştır (BCA, 030.11.1/9.35.8, 29.12.1925).

Sonuç

93 Harbi'nden sonra Anadolu'ya yapılan kitlesel göçler, öncelikle Batum'daki nüfus dengesini değiştirmiştir. Batum'dan Anadolu'ya yapılan göçlerin temel nedenleri savaş şartları, bu bölgenin Türk devletinin sınırları dışında kalmış olması ve buradaki Türk ve Müslüman halka Rus idaresi tarafından uygulanan baskılardır. 1930'lu yıllara gelindiğinde bile Rusların, Kafkaslarda Müslüman Türk ahaliye karşı uyguladıkları zorlama siyaseti ve bunun sonucunda Türk-Müslüman nüfusun Batum'dan Türkiye'ye göçü devam etmekteydi.¹²

Batum'dan gelen göçmeler genellikle Samsun, Kastamonu, Ordu, Trabzon, Adapazarı, Sinop, Kocaeli, Konya, Eskişehir, İzmit, Şile, Niksar, Merzifon, Bursa, Malatya, Rize, Yozgat, Kayseri, Düzce, Fatsa, Giresun gibi vilayet ve kazalara yerleştirilmişlerdir. Osmanlı, TBMM ve Cumhuriyet dönemlerinde Batum ve civarından gelen göçmenlere vatandaşlık hakkı verilmiş, arazi, ev gibi gayrimenkuller tahsis edilmiştir. Tekrar memleketlerine dönmek isteyen göçmenler, tüm tedbirler alındıktan ve hazırlıklar tamamlandıktan sonra gidecekleri bölgelere göre toplu olarak sevk edilmişlerdir.

Sonuç olarak 1914-1930 yılları arasında dönemler farklı, şartlar zor olsa da imkânlar ölçüsünde Osmanlı, TBMM ve Cumhuriyet hükümetlerinin Batum göçmenlerinin iskânında, geri dönmek isteyenlerin sevklerinde, işlerinin sağlanmasında göçmenlerin haklarını gözetken benzer uygulamalarda bulduklarını söyleyebiliriz.

Açıklamalar

- ¹ Maveray-ı Kafkasya, Güney Kafkasya ve Transkafkasya isimleri ile de bilinmektedir. Elviye-i Selâse Kars, Ardahan (Oltu, Senkaya ve Olur dâhil), Batum (Artvin, Ardanuç, Savsat ve Borçka dâhil) sancaklarından oluşmaktadır. Maveray-ı Kafkasya'da Osmanlı hâkimiyeti XVI. yüzyılda kesinleşmiştir.
- ² Bu bilgiyi edindiğimiz ve parantez içerisinde cümle sonunda belirttiğimiz kaynakta, 15.000'lik nüfusun sadece şehir merkezinin değil daha geniş bir alanın nüfusunu kapsamış olabileceği dipnot olarak belirtilmektedir. Nitekim burada Batum bölgesinin şehir nüfusunun oranı verilmektedir. Sadece Batum şehrinin değil.
- ³ 19 Mart 1882 nüfus sayımına sonucuna göre bu veri elde edilmiştir. Bu nüfusun 4.208'i Gürcü, 980'i Rus, 603'ü Türk, 377'si Abaza, 908'i Ermeni, 112'si İranlı, 179'u Yahudi, 1.106'sı Rum, 145'i Alman, 24'ü Fransız, 19'u İtalyan, 10'u İngiliz'di.
- ⁴ Böylece üç yıl içerisinde 120 bin kişi Osmanlı topraklarına göç etmiştir.
- ⁵ Göçmenlerin sevkleri, iskânları, onlara verilecek arazi, gayri menkul, yapılacak yardımlar vb. tüm işlemler illerde kurulan bir müdür veya memur ile kâtipten oluşan Muhacirin komisyonlarınca yürütülmekteydi.
- ⁶ "BCA, 272.11/11.32.19, 08.11.1917" arşiv belgesinde "Giresun'un Görele karyesi" şeklinde bir tabir geçmektedir. Fakat Görele, o dönemde Trabzon'a bağlı bir kazadır. 04.04.1920 tarihinde Trabzon'dan ayrılarak Giresun'a bağlı kaza merkezi haline gelmesine karar verilmiş ve bu karar 4 Nisan 1921 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.
- ⁷ İskân Kanunu'nun sekizinci maddesine göre; nakil olmak isteyen hakkında hükümet, gerekli önlemleri alarak bu hususu gerçekleştirir.
- ⁸ 14 maddelik bu mütareke ile Kafkas cephesinde Osmanlı-Rus Savaşı sona erdi. Bu mütareke Brest-Litovsk'taki gibi 28 günlük bir mütareke değildi. Taraflardan biri bozmadıkça barışın yapılmasına kadar süreklilik arz ediyordu.
- ⁹ Muhacir olarak gelenler, göçmen olarak kabul edilmekteydiler. Hükümet, muhacirlere iskân başta olmak üzere birtakım haklar vermekte ve vergi gibi muafiyetleri bulunmaktaydı. Mülteci olarak gelenler ise hükümetin bilgisi dışında kaçak yollarla sığınarlardan oluşmaktadır. Ancak tabiiyet beyannamesi imzaladıktan sonra muhacir kâğıdı alıp, muhacir sıfatı kazanırlardı. Dolayısı ile muhacir kâğıdı almayan mülteciler, İskân Kanunu'nun muhacirlerle ilgili muafiyet ve haklarından istifa edemezlerdi (bk. İskân Muafiyetleri Nizamnamesi, 2/1777, 27.12.1934).
- ¹⁰ 8 Kasım 1923 tarihli Mübadele, İmar ve İskân Kanunu 20 maddeden oluşmaktadır. Kanuna göre 1328 yılından itibaren iskân muamelesi görmemiş olan muhacir ve mülteci-

lerle, hükümet tarafından kabul edilecek muhacirlerin iskânları ve bu şekilde memlekette harap olmuş yerlerin imarı mümkün olacaktı. Bu nedenle imkan olduğu müddetçe emvali metrukeden muhacirlere mülk verilmesine İmar ve iskan Vekaleti sorumlu olacaktı. 1328 yılından sonra yerleştirilen muhacirler iki yıl içerisinde durumlarına uygun (meslekleri, iklimleri vb. bakımlardan) yerlere bu vekaletin sorumluluğunda yerleştirileceklerdi.

¹¹ İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi'nin 6. Maddesine göre, kabul edilen göçmenler kendilerine tahsis edilen yerlerde kalmaya mecburdurlar. Fakat kendi paralarıyla arazi alarak, başka yerlerdeki akrabalarının yanına gitmek isteyenler için Hükümet'in uygun görmesi halinde müsaade olunması hususu mevcuttur.

¹² 1933 yılının Temmuz ve Ekim ayları arasında 1745 kişi Türkiye'ye iltica etmişti. Gelen göçmenlerin ifadesine göre de yarım milyondan fazla nüfus göç hazırlığındaydı (BCA, 030.10/116.810.2)

Kaynaklar

Ağanoğlu, H. Yıldırım (2001). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talibi*. İstanbul: Kum Saati Yay.

Akyüz, Jülide (2008). "Göç Yollarında; Kafkasya'dan Anadolu'ya Göç Hareketleri". *bilig* 46: 37-56.

Arslan, Nebahat Oran (2007). "Güney Kafkasya'dan Türkiye'ye Gelen Muhacir ve Mültecilerin Durumu (1921-1945)". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 35: 341-359.

Arslan, Zehra (2010). "Moskova Antlaşması Sonrası Gürcülerin Batum'da Yaptıkları Düzenlemeler (1921-1925)". *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 8: 111-133.

Atnur, İbrahim Ethem (2001). *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Bakan, Mustafa (2008). "Milli Mücadele Yıllarında Elviye-i Selâse ve Batum". *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 3/7: 733-748.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: BCA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi: BOA

Demirel, Muammer (2009). "Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Sonra)". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 40: 317-340.

Demirtaş, Mehmet (2009). "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 41: 215-238.

Doğanay, Rahmi (2001). *Milli Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.

- Gökdemir, A.Ender (1998). *Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.
- İpek, Nedim (2006). *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*. Trabzon: Serander Yay.
- İşkân Muafiyetleri Nizamnamesi*. 2/1777. 27.12.1934.
İstikbal Gazetesi
- Jelavich, Barbara (1970). "Great Britain and the Russian Acquisition of Batum (1878-1886)". *The Slavonic and East European Review* 48 (110): 44-66.
- Karabekir, Kazım (2000). *İstiklal Harbimiz*. 5 Cilt. İstanbul: Emre Yay.
Mübadele, İmar ve İşkân Kanunu. No: 368. 28 Rebiyülevvel 1342.
- Özel, Oktay (2010). "Migration and Power Politics: The Settlement of Georgian Immigrants in Turkey (1878-1908)". *Middle Eastern Studies* 46 (4): 477-496.
- Sarı, Mustafa (2010). *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*. Doktora Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Saydam, Abdullah (2010). *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Şahin, Enis (2002). *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Şentürk, Miraç (2010). *Milli Mücadele Döneminde Elviye-i Selâse ve Milletvekilleri*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- TBMM Zabıt Ceridesi*. Devre: 1. Cilt: 11. İçtima: 2. 14.07.1337. 241.
- TBMM Zabıt Ceridesi*. Devre: 1. Cilt: 14. Birleşim: 120. 1337. 419.
- T.C. Resmi Gazete*. Sayı: 9. 04.04.1921.
- Yeni Yol Gazetesi*

Batum Immigrants (1914-1930)

Zehra Arslan*

Abstract

After the acquisition of Batum by Russia through the Berlin Congress, mass migration movements were observed from this region to Anatolia. Migrations from Batum to Anatolia continued over the course of World War I, the Turkish War of Independence and the early years of the Republic. The settlement demands of immigrants coming from Batum and its surroundings were generally received positively both by the Ottoman government and the Grand National Assembly of Turkey. Housing and land were provided to immigrants who came to Turkey and these immigrants were settled in various provinces and districts of Anatolia. Those who fulfilled the conditions were also given the right for citizenship. This study deals with the situation of immigrants who came to Turkey from Batum during World War I, the Turkish War of Independence and the early years of the Republic in the light of various archival documents.

Keywords

Batum, Russia, Georgia, Turkey, World War I, immigrant, settlement, ottoman

* Assoc. Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan University, Faculty of Science and Letters, Department of History – Rize / Turkey
zehra_arslan2009@hotmail.com

(1914-1930)

Аннотация

Ключевые слова